

MÜNEVVER AYAŞLI

İŞİTTİKLERİM
GÖRDÜKLERİM
BİLDİKLERİM

Bir Açıklama

Biz tarihçi değiliz ve tarih yazmak iddiasında da hiç değiliz. Biz içinde yaşadığımız devri, gördüklerimizle, tanıdıklarımızla, işittiklerimiz veya işitilenlerden işittiklerimizle, nüktesiyle, rivayetiyle, dedikodusuyla, efsanesiyle ve bilebildiğimiz kadar hakikatiyle, bizden sonra gelecek nesillere nakletmek istiyoruz.

Biz tarih yazmıyoruz amma, belki tarihçi, bizim “*documents*”imizden istifade edecektir. Tıpkı Evliya Çelebi ve XVII. asır Fransa’sındaki Saint Simon gibi... Tabii bütün nispetler mahfuz¹ kalarak...

Evliya Çelebi tarihçi değildi amma, Türk tarihine ne kadar tat ve renk katmıştır. Saint Simon’suz, XVII. asır Fransız tarihi, kuru, tatsız ve sıkıcı kalacağı gibi... Bu her ikisi de, yani Evliya Çelebi ve Saint Simon tarihçi değillerdi, ama müşahede hassaları² kuvvetliydi. Gördüklerini işittiklerini çalakalem yazdılar.

Bazı kimseler bakar görmez, bazı kimseler de bakmadan görürler.

Görebilmek, duyabilmek ve bir devri rivayetiyle, dedikodusuyla nakletmek, işte tarihe ve tarihçiye en büyük hizmet. Tarihçi bu yazıları ayıklasın, istediklerini alsın, istemediklerini bıraksın...

1 Saklı

2 Özellik

Siz okuyucularım, sizlere bir kere daha arz etmek isteriz ki, biz tarihçi değiliz ve tarih yazmıyoruz, hiçbir şeyi ve hiç kimseyi târiz etmediğimiz gibi, hiçbir şeye ve hiç kimseye karşı da garezimiz yoktur.

Yalnız şurasını da açıklamak isteriz ki, bir kaside veya methiye de yazmıyoruz. Bunları yazmadığımız gibi hicviye de yazmıyoruz. Yazılarımızda acı ve sivri taraflar olabilir. Mümkün olduğu kadar bunları tatlılaştırmak ve sivri taraflarını yontmak istedik. Fakat bütün bütün de hakikatlerden ve rivayetlerden uzaklaşmadık.

Bu yazılardan rencide olacak olanlar bulunursa, şimdiden kendilerinden af talep ederiz.

Bir kere daha, okuyucularımızdan, yalnız ve yalnız hafızamıza dayanan bu hâtıratla, şayet takdim-tehirler, rivayetlerde tarih, yer ve isimlerde yanlışlıklar olursa hoş görmelerini ve bu kitabı müsamaha³ ile okumalarını rica ederiz. Tevfik Allah'tan...

Mart 1973

Münevver Ayaşlı

3 Hoşgörü

Münevver Ayaşlı'nın Namık İsmail imzalı portresi

Hâtırat Edebiyatı

Yusuf Ziya Ortaç merhum, küçük fakat kıymetli, *Portreler* adlı eserinin takdiminde diyor ki:

“Batı’da zengin bir hâtırat edebiyatı vardır. Biz bu yönden de züğürtüz. Hâtıralarını yazmış padişah, vezir, serdar tanıyor musunuz?”

Evet diyemeyeceğiniz kadar az, değil mi?

Ben, kendi küçük hayatımın bazı hâtıralarını zaman zaman dostlarıma anlatırım. İlgi ile dinlerler... Bu ilgi, bana onları yazmak isteğini verdi...”

Merhum Yusuf Ziya Ortaç Bey’le, birçok hususta, düşünce, meşrep ve mizaç farkımız olmakla beraber, bu hususta birleşiyor ve bir fikir birliğine varıyoruz.

Nitekim, biz de, kaç sene evvel *Yeni İstiklâl* gazetesinde bir yazımızda “Hâtırat bırakmadan” gidenlerden acı acı şikâyet etmiş idik.

Bu şikâyet ettiğimiz zevat⁴ arasında, yakın tarihimizin içinde bulunanlar, birinci kademedede olmasalar bile, muhakkak ikinci veya üçüncü kademedede bulunanlar vardı. Rauf Bey, Refet Paşa, Fethi Bey gibi kimseler...

4 Kişiler, zatlar

Evet, bu neden bizde böyle oluyor? Neden bu kimseler kalemi ele alamıyorlar? Birbirine karışmış, iç içe girift olmuş çok sebepler olduğu gibi, biz zannediyoruz ki en başta gelen sebep tembellik olsa gerek. Birçoklarında “Adam sen de, benden sonra tufan!” düşüncesi de galip.

Birçokları ise bizzat bu hareketlerin içinde kendilerinin bulunmuş olmaları ve bu hareketler içinde hatalı olanlar var idiyse bunlar içinde buldukları devri nasıl tenkit ederler ve kusurlarını nasıl itiraf ederler? Bunu yapabilmek için büyük adam, çok büyük adam olmak lazım gelir.

Üçüncü, belki tembellik kadar mühim bir sebep de korkudur: “Ya takibata uğrar isem?” korkusu.

İşte sayabildiğimiz bu üç mühim sebep: tembellik “adam sen de”cilik ve “takibata uğrar isem” korkusu, bizi bir hâtırat edebiyatından, klasik fakat kuru bir tarihin yanı başında, nüktelerle dolu rivayetlere, zamanın dedikodularına dayanan bir “yan tarih”ten mahrum bırakıyor.

Beylerbeyi, Mart 1973

Hâtırat Bırakmadan Göçüp Gidenler

Refet Paşa, bir ara bize çok gelip giderdi, hemen hemen her pazar günü çaya gelir, akşam yemeğine kalır, gece saat 11-12 sularında avdet⁵ ederdi.

O zamanlar bugünkü gibi Boğaziçi'nde vasıta bolluğu yoktu. Zaman, hava müsait ve deniz sakin olduğu akşam sandalla karşıya geçilirdi.

Sonraları, silah, ideal arkadaşı ve en yakın dostlarından Ali Fuad Cebesoy Paşa, Münâkalât Vekili olduğu zaman, sadece Refet Paşa'nın kolayca avdeti için, Pazar günleri gece saat 11'de Boğaz'dan köprüye inen, bir vapur koymuştu.

Çok sübjektif, çok hislerine mağlup, çok enaniyetli, yani benliği olan Refet Paşa, bu beşerî zaaflarının yanı sıra, çok zeki, dünya görüşü kuvvetli iyi asker ve iyi kumandandı. "Kumandan yetişmez, yetiştirilemez, insan kumandan doğar" derdi.

İstiklâl Harbi'nde Dumlupınar'da, ondan evvel Birinci Cihan Harbi'nde Gazze'de, iyi askerliğini ve kumandanlığını göstermişti. İyi ve talimli Anzakların karşısına yarı aç, yarı tok Mehmetçiklerle çıkıyor ve Anzakları püskürtüyordu.

5 Dönüş, geri gelme

Refet Paşa, yakın tarihimizin 50-60 senelik meselelerini ve hadiselerini iyi bilirdi. Hepsine değilse bile, hemen birçoğuna şahit olmuş, birçoğunun da içinde bulunmuş, hadiselere karışmıştı. İstiklâl Harbi'nde ve Büyük Millet Meclisi hükümeti zamanında, zirvede değilse bile, hemen ondan sonra gelen kademelerde yer almış, sırasıyla kumandanlık, vekillik, hatta üç ay kadar başvekillik bile etmişti. Buna işaretle kendisi, “Ben sadrazamlık etmiş insanım”, “Ben bin sene yaşamış insanım” derdi.

Ankara'dan işgal altındaki İstanbul'a gelen ilk kumandan yine Refet Paşa idi, İstanbul Refet Paşa'yı nasıl karşılamıştı, onu bir Allah, bir de o karşılamayı görenler bilir. Yalnız Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişinin, Sultan Vahideddin'in kaderi üzerinde meşum⁶ tesirleri olmuştur. Daha Dolmabahçe'de ayacağını İstanbul toprağına atar atmaz, kendisini Padişah namına selamlamaya gelen yaveri, (Zannedersem Tefvik Paşazade Ali Nuri Bey olacak) Refet Paşa hiç de hoş karşılamıyor. Sonra, Padişah'la olan bütün temaslarında, Padişah'ı çok ürkütücü sözler söylediğini ve tavırlar takındığını yine kendisinden dinlemişimdir. Hatta, “Padişah'ın önünde ayak ayak üstüne attım ve koltuğa o kadar yaslandım ki nerede ise pabuçum padişahın burnuna değecekti” demiştir.

Ankara'nın tayin ettirdiği, Padişah'ın genç bir yaverinin -zannedersem bir deniz subayı- gece geç vakit koşa koşa Refet Paşa'nın kaldığı Bab-ı Âli'ye gelip, telaş içinde ve ağlarcasına:

“İngilizler Padişah'ı, yarın sabah kaçırıyor” demesine mukabil⁷, Refet Paşa:

“Budala, ne üzülyor, ne ağlıyorsun? Padişahı İngilizler kaçırırsa Türk Milleti hiçbir zaman Vahideddin'in bu hareketini affetmeyecektir. Biz tutar ve yasaklarsak bu sefer millet bizi

6 Uğursuz

7 Bir şeye karşılık olarak yapılan, bir şeyin karşılığı olan

affetmeyecektir, bırak gitsin, Vahideddin işimizi kolaylaştırıyor” demiştir.

Evet, meseleyi bildiği halde, bilmezlikten gelmesi ve harekete geçmemesi, İngilizlerin işini kolaylaştırmış, Padişah’ı yalnız ve hatalı yoluna, meşum kaderine terk etmiştir.

Sultan Vahideddin’in vatandan ayrılışında, ayrı ayrı zaviyeden, fakat aynı paralelde ve aynı görüşte iki kimse vardır, Refet Paşa ve o zamanlar İstanbul’da astığı astık, kestiği kestik İngiliz Polis Kuvvetleri Kumandanı Mister Benet. Geçelim...

Refet Paşa’yı pazar ziyaretinde dinler, dinler, bıkmadan dinlerdik. Kendisi çok zeki, hafızası çok kuvvetliydi. Hadiselere ve meselelere derin vukufu⁸ vardı ve bu hakimiyetle meseleleri hiç bilinmeyen tarafıyla anlatıyor, yahut büsbütün başka ve şaşırtıcı bir zaviyeden izah ediyordu.

Ben, sanki başkalarını mahrum etme bahasına, harikulade bir kongreyi tek başıma dinliyormuş gibi üzüntü içinde, kendisinden rica ederdim:

“Paşam ne olur, hâtıratınızı yazsanıza, niçin yazmıyorsunuz? Bilinmeyen birçok meselenin iç yüzünü biliyor, karanlık kalmış hadiseleri aydınlatıyorsunuz, bunların kapalı kalması ve birgün şahitlerinin birer birer hayat sahnesinden çekilmesiyle meçhul olarak kalması yazık değil mi?”

O zaman Refet Paşa susar, acı acı güler:

“Bu milletin her şeyi yıkılmış, bir İstiklâl Harbi ayakta, hâtıralarımı yazayım da, onu da ben mi yıkayım?” derdi.

Günahı boynuna, verdiği cevap bu idi. Asıl sebep ne idi, bunu bilemiyoruz. Velhasıl, hâtıratını yazmadan Refet Paşa da göçüp gitti.

8 Anlama, bilme, bilgi

Bir gün, rahmetli dostum Halûk Şehsuvaroğlu'na bunu hikâye ettiğimde, çok şaşı ve:

“A! A! Bunlar söz birliği mi etmişler?” dedi. “Bunlar”dan kasdı, Refet Paşa ve Rauf Bey'di (Orbay).

Merhum Rauf Bey de yakın tarihimizin devlerinden biri... Hamidiye kahramanı, başvekil, büyükelçi vesaire... Satırlar ve satırlar dolusu unvan, makam ve bunların içinde en mühimi kendisinin üstün şahsiyetiyle Rauf Beyefendi. Kendilerine de Halûk Şehsuvaroğlu hâtıralarını yazmaları için rica, hatta ısrar ettikçe, verdikleri cevap Refet Paşa'nın bana verdiği cevabının aynı oluyormuş.

Böylece, Hamidiye kahramanı da kendisinden beklenen hâtıratı ve birçok meseleleri aydınlatmadan göçüp gitti.

90 sene ömür süren Pertev Paşa da, (bu son ikisi kadar mühim mevkiler işgal etmemekle beraber) bu uzun ömürde neler gördü, neler geçirdi, kimleri tanımadı ki... İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sini, İmparatorluk Almanya'sını ve Hitler Almanya'sını da gördü ve yaşadı. Büyükelçi Von Papen'in büyük dostu idi. Kimlere hocalık etmedi ki... Atatürk talebesiydi. Bizden ayrılan memleketlerde başvekil olmuş talebeleri vardır. Nuri Said Paşa gibi...

Üzülerek söylüyorum ki, Pertev Paşa'yı unutulmaktan belki bu bir iki satır, bir müddet için kurtaracaktır. Zira bu uzun ömürden arta kalan ne bir hâtırat, ne bir hikâye, ne bir müşahede... Bir varmış, bir yokmuş Pertev Paşa...

Bahs edeceğim dördüncü zat, Cumhuriyet devrinde hariciye müsteşarı, mebus, büyükelçi ve Lozan Konferansı'nda, Türk heyetinde müşavir Tefik Kâmil Koper.

O, Lozan muahedesi⁹ ki dondurulmuş, tabu haline getirilmiş, hiçbir sırrı çözülmemiş, hiçbir tahkik ve tetkike tabi tutulmamış, ilk hatıra gelen: Lozan'da, o zamanın şartlarına göre, elde ettiğimiz azami menfaat mı, yoksa asgarisi mi? Yani kazancımız en yüksek mi veya en aşağı derecede mi? Yahut alelade bir muahede hükmünde midir? Daha bunu bilmiyoruz. Zira Sevr ile Lozan, hiçbir zaman kıyaslanamaz. Aralarındaki fark mağlup ile galip arasındaki muazzam fark kadardır. Sevr'de düşmanlarımızın karşısında perişan ve mağlup idik, Lozan'da ise askerî bir zaferin verdiği siyasî ve psikolojik bir emniyet ve rahatlıkla muahesimlarımızın¹⁰ karşısına çıkmıştık. Bu duruma rağmen, acaba birçok fırsat kaçırılmadı mı? Acele ve çarpuk çarpuk çizilmiş hudutlar, bizi Montreux'ye sürüklemiş ve ancak orada Boğazlar meselesine bir hal çaresi bulunmuş. Hatay meselesi de Lozan'da komşularımıza ettiğimiz bir fedakârlıktı. Bu fedakârlığı kaç sene sonra, ne büyük gayretlerle düzeltebilmiştik. Bu iki meseleden çok daha mühimi Musul meselesi idi... Musul petrolerini terk etmek öyle büyük bir hata idi ki, cezasını hâlâ çekiyoruz ve daha da çekeceğiz. Musul petrolerinin kaybı, Cumhuriyet devrimizin iktisadî düzensizliği, ruhî ve sosyal sıkıntılarımızın serçeşmesi... Bütün milletçe çektiğimiz nefes darlığımızın yegane sebebi.

Yalnız kasideler, medhiyeler yazılan ve yıldönümlerinde avaz avaz bağrılan Lozan Sulhu'nun hakikatini, biraz da kulislerden, ancak ağızdan ağıza söylenen, kulaktan kulağa fısıldanan sözlerden dinlemek gerekir. Lozan hakkında söylenenlerin hangisi dedikodu ve hangisi hakikat, daha bu sır çözülmemiştir.

Bilinen bir şey varsa, o da Sevr'de madde üzerinde yaptığımız büyük fedakârlıklar yanında hiçbir manevî fedakârlık yapmamış

9 Antlaşma

10 Birbirine düşman olanlardan her biri

olmamızdır. Lozan'da ise tam aksine, madde üzerinde Sevr'e göre kazancımız varsa da, manen yaptığımız fedakârlıklar hesapsızdır.

Bu hususta hatıra gelen sualleri sıralayalım:

- 1) Hahambaşı Hayim Naum Efendi'nin, Lozan Konferansı'nda işi ne idi?
- 2) Bir ara, inkıtaa¹¹ uğrayan Lozan müzakerelerinde İsmet Paşa ile Lord Curzon'un arasını bulan Nayim Naum Efendi'nin arabuluculuğu Türkiye için iyi mi, yoksa fena mı olmuştur? Bizi taviz vermeye zorlamış mıdır?
- 3) Lozan Sulhu'nu müteakip memlekette yapılan inkılaplar ve reformlar bize Lozan'da mı dikte ettirilmiştir?
- 4) Konferans masasında Lord Curzon, İsmet Paşa'ya hitaben ve Musul petrollerini kastederek:

“Ben burada size öyle bir zafer kazandıracam ki İnönü'de kazandığınız zafer bunun yanında hiç kalır” demesi doğru mudur? Öyle ise bu vaad edilen zafer neden kazanılmamıştır? İsmet Paşa'nın, daha petrolün önemini anlamamış olması, elektrik devrinde idare lambasında yanan ve İsmet Paşa'nın çocukluk ve gençlik çağının mahrumiyetini hatırlatan (gazyağını) küçümseyerek üzerinde fazla durmaması ve şayet gazın üzerinde fazla durur ve ısrar ederse belki bunun bir dar fikirlilik olabileceği düşüncesiyle, İsmet Paşa Lozan'da Musul'daki Türk menfaatlerini tamamıyla terk etmiştir. Hatta bunu Lozan'da Irak namına söz söyleyen ve sonradan uzun zaman Irak Başvekilliği eden, maktül Nuri Said Paşa açıkça ve mükerreren söylemiştir:

“Ben Musul'daki Türk menfaatlerini İsmet Paşa'dan daha çok korudum, hatta sulh muahedesinde Musul faslındaki ‘Türk

11 Kesilme, kesinti

menfaatleri' maddesini ben koydurdum, fakat sizin başmurahtasınız¹² bir şey yapmaz, susar ise, ben ne yapayım?"

Şurasını da kayıt etmeden geçmeyelim ki bundan, yani Lozan Konferansı'ndan en aşağı 40 sene, belki de İngilizlerden evvel, Sultan Abdülhamid Han, petrolün ehemmiyetini idrak etmiştir. Sultan Abdülhamid'i devirmelerine Siyonizm ve Filistin meselesi kadar, Musul, yani Irak petroleri de amil olmuştur. Siyonist ve İngiliz menfaatleri beraber yürümüş ve gayelerine ulaşmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki, petrolün ehemmiyetini idrak edenin ömrü az ve etmeyenin ömrü çok oluyor.

5) Lozan Sulhu'ndan sonra, hükümet erkânı ile arası pek iyi olmasına rağmen, Hayım Naum Efendi'nin:

"Bu memlekete ve bu millete çok kötülük ettim, artık aralarında yaşayamam" deyip, kendi isteği ile Mısır Hahambaşılığına gitmesi... Hayım Naum Efendi'nin, kendisinin bile itiraf ettiği bu fenalıklar acaba ne idi?

Bütün bunları, Lozan'da evkaf işleri için müşavir olarak bulunan merhum Seniyyeddin Başak Beyefendi'nin bildiği gibi, işlerin iç yüzünü ve hakikatini Tevfik Kâmil Beyefendi de pekâlâ biliyordu. Kendilerine müteaddid¹³ defalar sorduğum halde ne tekzip ediyor ne de doğruluyorlardı. Tevfik Kâmil Beyefendi merhum ile aramızda "Hayım Naum Efendi meselesi" öyle bir hal almıştı ki, birbirimizi görünce "lades" der gibi, "Efendim, Hayım Naum Efendi'nin size selamı var" der idik. Tevfik Kâmil Beyefendi, kendisine has çelebi, nükteli gülüşü ile gülerdi. Nükteli ve müstehzî imalarından başka, Allah rahmet eylesin, hiçbir hâtıra, hiçbir vesika bırakmadan göçüp gitti.

En son hiçbir tarihî ve siyasî hâtırat bırakmadan giden, Sayın Reşid Saffet Atabinen de hariciyeci, mebus, o da Lozan

12 Baş delege

13 Birçok

Konferansı'nda müşavir... Üstelik iki dilde de sahib-i kalem (Türkçesi kuvvetli olduğu gibi Fransızcası da kuvvetli, hem konuşur, hem de yazardı.) Reşid Saffet Bey merhum da, Lozan Konferansı'nın kulislerinde yaşamış, muahedenin bütün ince-liklerine vâkıf idi. Sanki isimleri geçen bu sayın kimseler sükût etmeye yemin etmişler, icbar edilmişlerdi. Yoksa Refet Paşa'nın ve Rauf Beyefendi'nin mazeretleri manasız... Batı, Batı diyoruz ama nerede Batıcılık? Avrupalı devlet adamlarının, diplomatlarının, edebiyatçılarının ve sanatçılarının, hâtıratı vardır. Velhasıl herhangi bir yolda biraz sivrilmiş olan her mümtaz kimse hâtıratını yazmıştır ve bu suretle, katı, dondurulmuş resmî tarihin yanında, nükteli, ince ve birçok kapalı kalan meseleleri aydınlatacak bir tarih meydana gelmiştir. Başka türlü birçok hakikatler gizli kalırdı. Hadiseleri ve meseleleri, her yönden tahkik ve tetkik etmek lazımdır ki, o devrin ruh haleti anlaşılabilsin, bu da ancak şahsî müşahadelere¹⁴ dayanır.

Hakikati bilip de söylememek veya yazmamak affedilir şey değildir. Hele hâtırat bırakmamak, korkaklığı mezara kadar götürmek demektir.

Kendilerine en büyük nimetleri, makamları veren bu millettten, bu himmet ve bu hizmet esirgenemez. Herhangi bir yere bağlılık, verilen söz, edilen yemin olsa dahi!.. Evvela bu mukaddes vatana ve bu aziz millete hak için hakikatı söylemek, yazmak başta gelen bir vazife, hatta bir mecburiyettir.

Fakat ne yazık ki bunu böyle bilmediler, hakikatleri gördüler, bildiler, buna mukabil aziz Türk milletinden gizlediler ve göçüp gittiler.

14 Gözlem

Sultan Abdülhamid Han-ı Sanî ve Sadullah Paşa

XIX. asrın mümtaz¹⁵ şahsiyetlerinden edip, şair, vezir, büyükelçi Sadullah Rami Paşa, kendisi gibi edip, şair ve “Divançe” sahibi, Divan edebiyatımızın kuvvetli bir rüknü, Hacı Bayram-ı Veli (ks) Hazretleri’nin ikinci halifesi, Ayaş Sultanı Bünyamin-i Veli (ks) Hazretleri’nin ahfadından, Ayaş Müftüsü Hasan Efendi’nin oğlu, İmparatorluk valilerinden, babası Esad Muhlis Paşa’nın Erzurum’daki valiliği sırasında, 1838 senesinin Temmuz ayınının 7. günü dünyaya gelmişti. (Erzurum’da Esad Muhlis Paşa’nın yaptırdığı çok güzel bir cami de vardır.)

Sadullah Paşa, pederlerini kaybettikleri zaman, henüz 13 yaşında var yok idi. Esad Muhlis Paşa Kürdistan Valisi bulunduğu zamanda Diyar-ı Bekir’de 1850 senesinde vefat etti ve Diyar-ı Bekir’de toprağa verildi.

Sadullah Paşa kendi kendini mükemmel yetiştirmiş bir devlet adamımızdır. Güzel bir tahsil ve terbiye gördükten sonra, devlet kademelerinde, daima memleketine, milletine layıkıyla hizmet ederek yükselmiştir.

15 Seçkin

Cennetmekân Şehit Sultan Abdülaziz Han zamanında, Zat-ı Şahaneye tercümanlık etmiş ve Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliğine tayin olunmuştur.

Saltanat tebeddüllerinde¹⁶, daha doğrusu Sultan V. Murad Han'ın hal'i ve II. Sultan Abdülhamid Han'ın calis-i taht-ı saltanat olduğu gün, Sadullah Paşa (Bey) kendi yerinde Said Bey'i başkâtip olarak (Şapur Çelebi, denilen ve birçok defa sadrazam olan Küçük Said Paşa) görmüştür.

Bu suretle daha ilk günden Sadullah Paşa saraydan ayrılmış ve derhal çok mühim bir vazife ile Filibe'ye gönderilmiş, sonra da Berlin Büyükelçiliği'ne tayin olunmuştur.

Küçük Said Paşa'nın, Sadullah Paşa'ya duyduğu rekabet ve kıskançlık hissi de bu suretle yine daha ilk günden tezahür etmiş oluyor.

Bu rekabet ve kıskançlık, maalesef Sadullah Paşa'nın bütün kariyerinde, hatta hayatında, büyük rol oynamış ve büyük bir felaketle neticelenmiştir.

7 Temmuz 1838 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelen Sadullah Paşa, 18 Ocak 1891 tarihinde Viyana'da sefir bulunduğu sırada intihar ederek hayatına son vermiştir.

Sadullah Paşa'nın bu feci ölümünü, karşı taraf, yani Siyonistler, Masonlar ve İttihatçılar durmadan istismar etmişler ve bu aile faciasının üzerine akbalar gibi çökmüşler, üşüşmüşlerdir.

Sadullah Paşa'yı mazlum ve masum olarak senelerce muazam kaide üzerine oturtmuşlar ve bu intiharın mesuliyetini yine Cennetmekân Sultan Abdülhamid Han'a yüklemişlerdir. Ve bir Sultan Hamid-Sadullah Paşa, çekişmesi, bir Sultan Hamid-Sadullah Paşa sunî meselesi ortaya çıkarmışlardır.

16 Bir durumdan başka bir duruma geçme, değişme

Bu meseleyi ortaya atanlar ya kendileri çok cahil, yahut işin iç yüzünü bildikleri halde, Türk umumî efkârını ve Türk münevverini o kadar gafil, tetkik¹⁷, tahkik¹⁸ ve tefekkürden uzak ve aciz buluyorlar ki, kendisine sunulan her şeyi kabullenen bir güruh kabul ediyorlardı.

Bu yıkıcı kuvvet burada da muvaffak olmuştur. Sultan Hamid-Sadullah Paşa meselesi bir asra yakın sürmüştür. Bu yıkıcı kuvvet, istediği gibi kanaatlere, fikirlere, vicdanlara baskı yaparak uzun bir süre hakim olmuştur. Zira, kendileri gibi düşündüğünüz veya düşünme zahmetine hiç katlanmadığınız müddetçe düşünce hürriyetine maliksiniz, aksi halde küfür, iftira sizi beklemektedir. Tarihinizi doğru dürüst bilemezsiniz, yazamazsınız, dikta bir tarih bilmekle iktifa etmelisiniz. Yoksa en kolay işleriniz bile olmaz, herkes tarafından unutulmuş, terk edilmiş olarak köşenizde sö-nüp gidersiniz. Bu meselenin nasıl bir tertip olduğunu ve kastı olduğunu mümkün olduğu kadar açıklamaya gayret edelim:

a) Sultan Abdülhamid Han, koca bir imparatorluğun kayıtsız ve şartsız hâkim-i mutlakı, Sadullah Paşa ise bütün mümtaz şahsiyetine rağmen, o padişahın ve halifenin nihayet bir tebaası... O koca imparatorlukta mevcut kim bilir kaç vezirden, sefir-i kebirden bir tanesi... Bu ikisi, yani Sultan Abdülhamid ile Sadullah Paşa, birbirlerine “*pendant*”¹⁹ değiller ki... Sadullah Paşa'nın ancak vezirlerle, sefirlerle, sadrazamlarla yani kendi akran ve arkadaşları ile bir davası olabilir. Yoksa padişah ile değil.

Osmanlı Türk tarihinde bu böyledir. Vezir asi, serkeş ve anarşist olmadan padişahla herhangi bir davası olamaz (ki Sadullah Paşa'yı bu gibi çirkin hallerden tenzih ederiz)...

17 İnceleme, araştırma

18 Soruşturma

19 Eş

Yoksa, padişahla tebaasının karşı karşıya gelmesi ve birbirleriyle çekişmesi muhal ender muhal...²⁰

b) Yine izaha devam edelim: Padişahla bir vezirinin çekişmesi (isyanlar ve anarşik hareketler hariç) Osmanlı ve Bab-ı Âli terbiyesiyle telif kabul etmez bir keyfiyettir. Üstelik unutmamalı ki Sadullah Paşa Osmanlı, Bab-ı Âli terbiyesi ile yetişmiş bir aristokrattır.

Yukarıda da arz ettiğimiz gibi, köklü bir Anadolu asilzadesidir ve Cedd-i Âlâsı, Hacı Bayram-ı Veli'nin (ks) ikinci halifesi Ayaş'ta medfun Bünyamin-i Veli Hazretleridir (ks).

Karşı tarafın Sadullah Paşa'yı bu kadar tutmalarına sebep de, kendileri, yani Sultan Abdülhamid Han'a karşı gelenlerin hemen hepsi çapulcu, baldırı çıplak kimselerdir ve millet çok geçmeden bunların ne olduklarını anlamıştır...

Halbuki, Sadullah Paşa öyle mi ya? Sadullah Paşa çok asil bir ruh ve nesep²¹ sahibi, memlekette hürmet gören ve çok sevilen mümtaz bir şahsiyettir.

Böyle prestiji olan bir kimseyi aralarına almakla, kendi cep-helerinin çok kuvvetleneceği muhakkaktır.

Peki, bu kötü âkıbeta Sadullah Paşa'yı iten sebep nedir? Sadullah Paşa, kendisi yaradılış itibariyle "*neurasthénie*"ye meyyal bir kimsedir. Son derece izzet-i nefis sahibi ve haysiyetlidir.

Üst üste, mağlup bir devletin Murahhası olarak müzakerelerde bulunması, Hariciye Nazırı merhum Saffet Paşa ile Ayastefanos'ta, sonra da Berlin Kongresi'nde mağrur, küstah, hodbin galip hasımların karşısına çıkması ve onlarla müzakere etmesi, Sadullah Paşa'nın zaten çok hassas sınırlarını büsbütün yormuştur.

20 İmkansızlık içinde imkansızlık

21 Baba soyu